

“Журнал НАМН України”, 2014, т. 20, № 3. — С. 370-372.

Ю. І. Кундієв. Інститут сквозь призму епох. — Київ: ВД “Авіцена”, 2014. — 352 с.

Свого часу М. І. Пирогов з гіркою запитував: “Чому ми так мало знаємо про наше минуле, так швидко його забуваємо і байдуже ставимося до того, що чекає нас у недалекому майбутньому?”. На жаль, ці слова актуальні і в наш час. Скільки славних та героїчних імен, що створювали підмурки сучасної медицини в Україні, пішли в небуття. Мета книги, як зазначає автор, “... подолати досить розповсюджену та небезпечну недугу нашого суспільства — амнезію”.

Відомий український історик Юрій Шаповал зазначав: “...є досягнення: дозволити собі просто писати про те, що цікавить, дивує, дратує, захоплює, бентежить і навіть жахає у минулому, а також про те, як минуле все ще відлунує, дається взнаки у сьогоднішні”. Питання в тому, чи кожен може собі це дозволити, чи має він на це моральне право? Автор цієї праці був не стороннім спостерігачем, він досягнув поданий матеріал не тільки розумом та мудрістю, а й пропустив через своє серце. Дорогоюказом у роботі над цією книгою могли бути слова Сенеки: “Так, я схилиюся перед всім, що створила мудрість, і перед самими творцями; мені відродно бачити в ній спадок багатьох, накопичене і добуте їх працею для мене. Але будемо і ми діяти, як чесні батьки родини: примножимо отримане, щоби цей спадок збагаченням перейшов від нас до нащадків”. Із цим твердженням видатного філософа перекликаються слова автора: “Ми надто часто починали з самого початку, з чистого аркуша, забуваючи тих, хто творив до нас, не успадковуючи їхній гуманізм і культуру”.

На перший погляд, книгу, що рецензується, можна віднести до жанру мемуарів — автор був учасником або свідком багатьох відображених у ній подій. Але більш точним може бути належність її до жанру історичної публіцистики. Слід зазначити, що історія (історія медицини, зокрема) страждає від міфологізації подій та особистостей. І суть цього в тому, що міфи укорінюються у свідомості внаслідок нехитрого процесу — механічного повторення. Ніхто при цьому не утрудняє себе звернутися до першоджерел, і помилкове твердження мандрує із книги в книгу, із статті в статтю. Зовсім недавно, на нашій пам’яті, з гуркотінням падали авторитети, не такі вже давні події тлумачились по-іншому, а штампи та ярлики відпадали, як осінні листя в грозу.

Автор обрав, на наш погляд, єдино правильний шлях — в основу книги покладений фактологічний матеріал, про що свідчать першоджерела — архівні документи, статті, монографії, мемуари та

усні свідчення учасників і самовидців подій. Життєвий шлях Ю. І. Кундієва пов’язаний з Київським НДІ гігієни праці та професійних захворювань вже понад 60 років. Була важка щоденна праця, труднощі, злети. Доля була прихильна до молодого вченого — він мав можливість навчатися і переймати досвід у видатного гігієніста та організатора медичної науки і охорони здоров’я Левка Івановича Медведя. Окрім того, в інституті були живі традиції видатних вчених — Василя Юрійовича Чаговця, Гайка Хачатуровича Шахбазяна, Григорія Лаврентійовича Шкавери та багатьох інших. У 37 років автор став директором інституту.

У передньому слові, яке озаглавлене “Вместо предисловия (размышления к неюбилейной дате)”, сформульовані передумови створення книги, форми подачі та суті матеріалу. Можна погодитися зі словами В. І. Вернадського, які поділяє автор, про роль особи-творця в історії. Тому особливий наголос зроблено про покоління, які працювали в інституті і пережили складні, а часом тяжкі, драматичні та трагічні часи.

Не можу в повній мірі погодитися з автором про його судження за інтелігенцію. Не підлягають сумніву слова автора: “...ученые, учителя, врачи, а ведь, по существу, именно они являются подлинными аристократами духа”. Але яке ж вони мають відношення до інтелігенції. Загальновідомо, що термін “інтелігенція” був введений російським письменником П. Д. Боборикіним у 60-х роках XIX століття. Виникають питання, для чого потрібно було придумувати якийсь особливий термін, коли непогані були й старі — “вчений”, “інтелектуал”, “людина мистецтва”, “лікар”, “вчитель” тощо. Тим більше визначення у різних авторів і в різні епохи неоднозначні. При цьому необхідно зазначити, що “термін — слово або словосполучення, що означає **чітко** окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо”. Підкреслено **чітко**, але ж більш нечіткого визначення поняття “інтелігенція” важко собі уявити. Варто лише ознайомитися з літературою з цього питання. До речі, сам П. Д. Боборикін визначав інтелігенцію як “осіб високої розумової і етичної культури”, а не як “працівників розумової праці”. Залишимо на совісті наших недавніх керманічів епітети, якими вони нагороджували представників цієї соціальної групи. Новизна інтелігенції проявлялася в тому, що вона сприймала життя з погляду певних ідей та ідеологій, а не конкретних суспільних прав, привілеїв та повинностей, як це спостерігалось до її появи в інших суспільних групах. Поява терміна “інтелігенція”

пов'язана перш за все зі суспільними, соціальними, політичними процесами, а не з прогресом у науці. Українська інтелігенція, як і російська, у XIX столітті залишалася незначною групою суспільства, часто розірваною інтелектуальними суперечками, налаштованою проти уряду, ізольованою від мас і зануреною у власні справи. Цікаво, як ставилися до цього визнані інтелектуали. У відомого історика-етнолога, археолога, письменника Л. М. Гумілова одного разу запитали: "Ви інтелігент?" — "Нехай бог боронить!" — замахав він руками. Відомий російський державний діяч, вчений-правник, письменник К. П. Победоносцев писав В. К. Плеве: "Ради Бога, исключите слова "русская интеллигенция". Ведь такого слова "интеллигенция" по-русски нет. Бог знает, кто его выдумал, и Бог знает, что оно означает". Видатний філософ М. О. Бердяєв зазначав: "Интеллигенция скорее напоминала монашеский орден или религиозную секту, со своей особой моралью, очень нетерпимой, со своим обязательным миросозерцанием, со своими особыми нравами и обычаями... Интеллигенция была у нас идеологической, а не профессиональной или экономической группировкой... Для интеллигенции характерна беспочвенность, разрыв со всяким словесным бытом и традициями... По условиям русского политического строя интеллигенция оказалась оторванной от реального социального дела, и это очень способствовало развитию в ней социальной мечтательности". У статті "Философская истина и интеллигентская правда", яка була опублікована в праці "Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции", М. О. Бердяєв підкреслював: "В русской интеллигенции рационализм сознания сочетался с исключительной эмоциональностью и со слабостью самоценной умственной жизни... Сама наука и научный дух не привились у нас, были восприняты не широкими массами интеллигенции, а лишь немногими". У "Словарі української мови" (1908) Бориса Грінченка термін "інтелігенція" взагалі відсутній. До речі, у мовах світу поняття "інтелігенція" вживається досить рідкісно. На Заході більш популярний термін "інтелектуали". Тому, на наш погляд, позначати словом "інтелігенція" працівників науки необхідно досить обережно.

Автор запитує, чому інститут не потрапив під колеса часу, чому він не тільки вижив, але й досить впевнено продовжує свою діяльність? Погоджуйтесь з автором, що своєю книгою дає вичерпну відповідь на це питання, додаю — в інституті працювали справжні вчені, доброзичливі, добропорядні, добросердечні люди, які не дали можливості спрацювати молоду нищезня.

Історія інституту подана в розділі "Страницы истории института". Динаміка змін в інституті була

тісно пов'язана із суспільно-економічними змінами в країні. І цілком логічно, що рубрикація розділів подана відповідно до історичних етапів змін, що відбувалися: "1928-29 — годы организации Института", "30-е — ударные и трагические", "Предвоенные годы, новые веяния", "На фронте и в тылу", "Восстановительный период", "Дело врачей. Электрификация плюс химизация", "Оборотная сторона медали", "Трудности роста", "На новой базе", "Перестройка", "Независимость", "Международные связи". При цьому досить широко освітлені особливості суспільно-політичного та економічного життя країни, які зумовлювали передумови створення та функціонування інституту. Організація інституту відбувалася, як зазначає автор, у надзвичайно складний період розвитку України — зміни економічної політики, репресії проти українського селянства, творчих працівників та вчених. При цьому слід згадати недоброї пам'яті процес "Спілки визволення України", в результаті чого було репресовано багато українських вчених, в тому числі із медичної секції Всеукраїнської академії наук.

У 1923 р. в Харкові був організований перший в Україні Всеукраїнський інститут патології та гігієни праці. Директором інституту призначений Езро Мойсейович Каган, який розгорнув активну діяльність з організації філіалів Харківського інституту в Києві, Дніпропетровську, Одесі, Сталіно. Базою для майбутніх інститутів професор Е. М. Каган вважав спеціальні поліклініки або дослідницькі лабораторії робочої медицини, які функціонували у великих промислових містах.

Питання про організацію науково-дослідного інституту для вивчення умов праці та захворюваності робітників м. Києва та Київської області порушили працівники підвідділу робітничої медицини Київського окрздороввідділу в 1926-27 рр. Цю ініціативу активно підтримала Київська окрпрофрада, яка за доповіддю заступника завідувача відділу робмету окрздороввідділу Б. Я. Шура ухвалила рішення про організацію науково-дослідного закладу з питань гігієни праці. Народний комісаріат охорони здоров'я УРСР вирішив організувати в Києві не інститут (в цей час уже існували такі інститути у Харкові, Дніпропетровську та Сталіно), а профгігієнічну лабораторію, яка отримала назву "Науково-дослідна філія Київського робмету". Була затверджена структура філії: відділи — профгігієни, соціальної гігієни, клінічний та статистичний. Керівництво цими відділами було покладено на завідувачів відповідних кафедр Київського медичного інституту. На 1927-28 рр. були затверджені такі наукові напрями діяльності: вивчення умов праці і захворюваності робітників хлібопекарського виробництва та вантажників, вивчення захво-

риваності та звернень за медичною допомогою робітників підприємств м. Києва та Київської області, дослідження питань гігієни праці цукрової промисловості та сільського господарства. Завдяки швидкому розвитку робіт філії та зміцнення її матеріально-технічної бази Народний комісаріат охорони здоров'я УРСР 24 листопада 1928 р. прийняв рішення про реорганізацію "філії" в Київський крайовий інститут патології та гігієни праці. На посаду директора інституту був призначений Б. Я. Шур.

Провідні вчені-медики Києва виявили бажання очолити окремі відділи і лабораторії інституту. Так, академік Ю. В. Чаговець дав згоду керувати дослідженнями з фізіології праці, професори С. В. Тартаковський та В. Г. Лазарев погодилися працювати у відділі професійних захворювань, професор Г. Л. Шкавера організував лабораторію промислової токсикології.

Основним завданням новоствореного наукового закладу було "вивчення та боротьба з професійними захворюваннями, професійним травматизмом та інвалідністю". Інститут складався з таких відділів: 1) клінічний з поліклікою, стаціонаром та клінічною лабораторією; 2) профгігієнічний з гігієнічною, хімічною та фізіологічною лабораторіями; 3) медичної статистики; 4) профвідбору та профконсультацій; 5) санітарної просвіти. При цьому, як зазначає Ю. І. Кундієв, В. Ю. Чаговець був "...фактично науковим керівником всього Інституту".

Напрями наукових досліджень інституту в різні роки визначались розвитком науки, промисловості та сільського господарства. При цьому

працівники інституту намагалися бути на крок попереду до завдань, які перед ними ставилися.

Як справедливо зазначив Ісаак Ньютон, "ми всі стоїмо на плечах гігантів". Час викристалізує постаті, без перебільшення видатних вчених, які творили в інституті, були генераторами наукових ідей. Їм і присвячений окремий розділ "Основатели научных школ и направлений". Подані біографічні дані, висвітлена наукова та організаційна діяльність видатних особистостей — В. Ю. Чаговця, М. К. Вігте, Л. І. Медведя, Г. Х. Шахбазяна, Й. М. Ермана і М. В. Лейника. Особливою повагою та любов'ю звучать слова про Л. І. Медведя — видатного вченого, організатора охорони здоров'я і медичної науки, учителя та друга автора книги. При цьому, на перший погляд, суб'єктивність тільки посилює об'єктивність, неупередженість матеріалу і за ним постає не забронзовілий пам'ятник, а жива людина.

При роботі над цією книгою автор опрацював великий масив даних літератури та архівних документів. Значну частину складають спогади автора, його власні враження. Особливо імпонує значна кількість фотопортретів та копій використаних документів, що об'єктивізує поданий матеріал.

Переказати книгу Ю. І. Кундієва "Інститут сквозь призму епох" майже неможливо — в ній немає другорядних текстів. Її треба читати — в ній на прикладі історії Інституту медицини праці НАМН України висвітлена ціла епоха медицини нашої держави.

професор П. І. Червяк